

УДК 314.82–053.9:316.334.56:[94,,18”]

Ігор Сердюк

СТАВЛЕННЯ ДО ХВОРИХ ДІТЕЙ І СИРИТ У СУСПІЛЬСТВІ ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII ст. (НА ПРИКЛАДІ ДОЛІ РОМАНА КРАСНОЩОЧЕНКА ТА ЙОГО ПЛЕМІННИКІВ)

Навесні 1779 р. у Шишацькому¹ сотенному правлінні, а потім і в Миргородському гродському суді, допитували 25-річного вівчаря Романа Краснощоченка, підозрюваного у вбивстві своєї малолітньої племінниці. Молодик зізнався у скоєному й заодно розповів про своє життя починаючи від народження. Тож ця драматична (для Романа) колізія посприяла фіксації біографії чоловіка на сторінках писемного джерела, а отже – дала можливість історикам доторкнутися до неї. Матеріали подібних допитів містять багато цінної інформації про повсякдення та казуси тогочасної доби. У цій же розвідці спробую акцентувати увагу довкола різних аспектів дитинства в суспільстві Гетьманщини, котрі дозволяє відстежити вказана справа.

Тогочасна система судового діловодства дублювала матеріали розслідування таких тяжких злочинів на рівні сотні, полку, Малоросійської колегії, тож сьогодні вони можуть бути розпорошеними у фондах різних архівів. Так, записи допиту Краснощоченка вже частково опубліковані у відомому широкому загалу збірнику «Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України)». Укладачі збірника виявили їх у фонді № 105 (Миргородський гродський суд) Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (оп. 1, спр. 6). Текст протоколу допиту, уміщений на 4-х аркушах разом з іншими документами, 4 квітня 1779 р. був надісланий з Шишак до Миргорода. Логічно, що «сотенний» етап судочинства передбачав попереднє розслідування, у документах цього рівня ще не варто очікувати рішення суду, а обставини злочину описані зі слів тільки самого Романа².

Більш розширену справу нещодавно пощастило знайти у фонді № 54 (Друга Малоросійська колегія) ЦДІАУК. Вона записана на 10-ти аркушах разом з допитами якоїсь блудниці Анастасії і містить інформацію про вирок, а також

¹ Шишаки – сотенне містечко Миргородського полку, зараз – селище, райцентр Полтавської обл.

² Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України). – К., 1976. – С. 356-359.

інших фігурантів драматичної колізії. Даний документ істотно доповнює опублікований, скористаюся ним для розбору трагічних життєвих перипетій молодого вівчаря³. На жаль ми не зможемо стати свідками усіх діалогів, котрі ховаються за уніфікованою розповіддю, зафіксованою рядками джерела створеного за усталеною схемою. Своєрідну формулу написання проколу, як стандартної форми фіксації слідчих та судових процедур у більшості регіонів Центральної Європи, на основі тривалого вивчення великого масиву подібної документації ранньомодерної Німеччини вивів Девід Себіан: дія – кульмінація – покарання⁴. На його думку, така формула має багато спільного з послідовністю, котру свого часу відомий структураліст Владімір Пропп знайшов у багатьох народних казках: конфронтація – перемога – компенсація⁵. У «нашому» випадку такою конфронтацією були дії головного героя, що викликали загибель дівчинки, слідство знайшло винного (перемога), а суд – покарав (компенсація). Автор протоколу писав його з огляду на можливого читача – посадову особу, котра могла перевірити правильність процедури та покарання, він створив (принаймні) для себе картину злочину, котру передав на папері. Вплив оповідача на читача тут може здійснюватися через посередництво конотацій тексту, котрі сприймаються радше на емоційному, а не логічному рівні. Останнє показово проявляється вже у назві самої справи: «*Дело о непреднамеренном (підкреслення моє – І.С.) убийстве Краснощоченко малолетней племянницы, о публичном наказании его и о наложении епитимии*». Окреслені вище особливості джерела розмивають контури між «реальним» та «надуманим» у поведінці головного героя, однак, вони є красномовними у сенсі, скажімо, толерування (чи засудження) його поведінки оповідачем, а, отже, частково – і офіційним дискурсом.

Структура протоколу порушує темпоральну логіку розвитку подій. Оповідь розпочинається з того, що 28 березня 1779 р. у придорожній канаві біля Шишак була «сискана в рове неживою» маленька дівчинка⁶. Розшуки можливого винуватця швидко привели до її дядька Романа⁷. Далі сюжет «розгортається» у часі й підозрюваний розповідає про своє дитинство⁸, тож і ми маємо можливість на нього поглянути. Роман народився в с. Опришки Городиської⁹ сотні Миргородського полку в родині Степана Краснощока та Анастасії. Батько наймитував

³ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАУК). – Ф. 54, оп. 1, спр. 2592.

⁴ *Сэбиан Д. У. Голоса крестьян и тексты бюрократов: нарративная структура в немецких протоколах начала Нового времени // Прошлое – крупным планом: Современные исследования по микроистории.* – СПб., 2003. – С. 62-63.

⁵ Там само. – С. 67. Йдеться про відому працю: *Пропп В. Исторические корни волшебной сказки.* – М., 2000. – 335 с.

⁶ ЦДАУК. – Ф. 54, оп. 1, спр. 2592, арк. 1.

⁷ Потрібно відмітити оперативність розслідування, адже вже 4 квітня підозрюваного допитали в Шишаках та отримали зізнання, а 7 квітня протоколи допиту молодика (вочевидь разом з ним) були відправлені до Миргорода.

⁸ Загальна тогочасна практика, але в даному випадку біографічна розповідь подробицями гарно вирізняється на тлі звичних куцих відомостей.

⁹ Городище – сотенний центр Миргородського полку, зараз – Градизьк – смт Глобинського р-ну Полтавської обл.

в опришківських козаків Таранців, а потім разом з родиною перебрався до с. Глобино¹⁰ цієї ж сотні, де сім років пас овець посполитого Михайлика. Звідти Красношоки перейшли на хутір під селом Жуки (та ж сотня), в якому Степан ще рік пропас вівці й помер. Мати з Романом повернулася до Михайлика, в якого прожила рік, а потім залишила сина й пішла в село Пустовойтово «во службу» до бригадирші Веткевичевої, де й померла¹¹.

Таким чином хлопець доволі рано залишився сиротою. Вік настання його сирітства достеменно визначити важко. Сам Роман показав, що це сталося у п'ятирічному віці, бо мати: «*оставя его, Романа, в п'яти годах*». Але він суперечить самому собі, оскільки перед цим говорив, що батько пас овець Михайлика 7 років, ще рік він жив на хуторі, а мати прожила ще рік. Себто в цей час Краснощоченку мало бути 9-10 років. Ймовірно, що на допиті підозрюваний помилився з визначенням терміну свого проживання у Глобино. На це опосередковано вказують підрахунки часу мандрів Романа вже без батьків (якщо ми віднімемо їх від віку молодика на момент скоєння злочину – 25 років)¹².

Отож, уже у доволі ранньому віці хлопець залишився без піклування батьків. Така ситуація загалом була звичною у тогочасному суспільстві, котре характеризувалося високим рівнем смертності. Ставши сиротами діти не завжди могли розраховувати на підтримку рідні (навіть, якщо такі родичі були), а були змушені самостійно здобувати засоби для існування. Наприклад, за даними Генерального опису полкового Стародуба (1766 р.), серед дітей віком 5-7 років вже 5% були такими, що жили без батьків, у 8-11 років їхня частка коливається у межах 10-22%, а у віці 13-14 років практично кожна друга міська дитина жила поза власною родиною¹³. Велика кількість дітей, що жили й заробляли самостійно була вочевидь притаманна не лише Стародубу, а населенню ранньомодерного міста взагалі. Так, російський історик Ольга Кошелева довела це на прикладі Петербурга часів Петра I, де 27% жителів, віком до 16 років, записані особи без сім'ї. Це були: сироти, байстрюки, підкидьки, діти бідняків. Старші з них працювали, а малолітні бралися в доми міських жителів як слуги¹⁴.

Частина таких малолітніх сиріт приходили до міст із сільської місцевості в надії прохарчуватися, чому ж Краснощоченко цього не зробив? Вочевидь, справа у тому, що він був уродженцем Миргородського полку, який був менш урбанізованим порівняно з тим же Стародубським. На території останнього розташовувалися такі значні міста як Стародуб, Погар, Почеп, Мглин, Нов-

¹⁰ Зараз однойменний райцентр Полтавської обл.

¹¹ Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. ... – С. 356-359.

¹² Там само. Людина ранньомодерної доби взагалі погано знала свій вік і доволі вільно трактувала тривалість різних етапів свого життя. Є висока частка ймовірності того, що Краснощоченко округлив свій вік до 25, а насправді на час злочину йому могло бути як більше, так і менше років (відповідно й сиротою Роман міг стати і в 5 років, і в 10). Про природу таких заокруглень див. докладніше: *Сердюк І.* Особливості відображення вікових категорій населення Лівобережної України в Румянцевському описі Малоросії // Вісник Черкаського університету. Сер. «Історичні науки». – Черкаси, 2008. – Вип. 133-134. – С. 55-62.

¹³ Підрахунки за даними: ЦДІАУК. – Ф. 57, оп. 1, кн. 148а.

¹⁴ *Кошелева О.* Люди Санкт-Петербурзького острова Петровського времени. – М., 2004. – С. 174-175.

город-Сіверський, а також численні розкольницькі слободи з їхніми промислами та мануфактурами. Натомість, Миргородський полк не мав подібних осередків, у цьому контексті він специфічно зображується в географічному описі Малої Росії Герарда Міллера. Придворний історик як *«примечания достойные»* виділив Сорочинці – як поміщицьке містечко, примітне перебуванням полкової адміністрації, Городище – як найкраще на Дніпрі містечко з непоганими ярмарками та Миргород – котрий *«известен тем токмо, что звание полку от него заимствуется»*¹⁵.

Як бачимо, серед міських поселень полку найкращим варіантом для сироти було б містечко Городище – центр сотні, у котрій якраз і жив Роман, однак він чомусь туди не пішов, оскільки після смерті батьків хлопець спочатку три роки пас свиней і телят у вже відомого нам посполитого Михайлика (в котрого його застала звістка про смерть матері). Після цього він пішов у слободу Брусову де знаходився три роки у Григорія Ковтуна, ще три роки у братів Бабченків і два роки в Корнія Харланенка, випасаючи вівці. А потім він перейшов на хутір Задорожного де, проживши два роки, одружився зі служницею Євфимією, з котрою і жив (на час справи) четвертий рік¹⁶.

Подібна «кар'єра», вочевидь, була звичною для сільського хлопця у традиційному українському суспільстві, згадаймо, як Остап Вишня описував етапи свого «навчання»: гуси–свині–телята–вівці–корови–коні¹⁷. Відповідно й наш персонаж почавши зі свиней та телят перейшов до випасання овець. Виконання ролі наймита чи пастуха сприяло мобільності людини, котра могла переміщуватися у пошуках нової роботи. Аналізована справа показує, що доволі мобільними були як Краснощоки, так і їхній син, вони змінили кілька місць проживання мандруючи від одного господаря до іншого, на такі зміни їх штовхала бідність. Поширеність цього явища подорожуючи Гетьманщиною свого часу зауважив Кирило Розумовський: *«в Малой России ... немалое число бродитъ по миру вездѣ ... людей мужеска и женска полу, возрастных и малолетних, кои ... оставивши сиротами за немѣніем своего пристановища, или к тому допущени от отців и матери, кои по своему убожеству препитать их не в состояни»*¹⁸.

Отож, діти, котрі не мали постійного житла і заробітку, тинялися у їх пошуках, утім, конкретна справа показує дуже важливий аспект такої мобільності її фігурантів: як батьки Романа, так і він сам переміщувалися часто, але на доволі невеликій території, що не виходила за межі полку, ба, навіть, Городиської сотні. У такому ракурсі мобільність Краснощоків проявилася досить своєрідно: охота до зміни місць проживання поєднувалася з пересуванням по певній локальній території. Одним із пояснень такого явища є активна урядова політика, спрямована на дисциплінування населення, у т. ч. і впорядкування його пере-

¹⁵ Миллер Г. Исторические сочинения о Малороссии и малороссіянахъ Г.Ф. Миллера, бывшаго історіографа російскаго, писання на русскомъ и немецкомъ языкахъ и хранящіяся въ московскомъ главномъ архивѣ министерства иностранныхъ дѣлъ. – М., 1846. – С. 27.

¹⁶ Ділова і народно-розмовна мова... – С. 356-359.

¹⁷ Вишня О. Як ми колись учились. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/lib/vishnya/ag304.html>.

¹⁸ Зародження робітничого класу на Україні. Середина XVIII ст. – 1861 р. – К., 1982. – С. 161.

міщень. Серед судових справ XVIII ст. є маса порушених через «*безпашпортний ход*». Так, у 1775 р. вони склали 15% серед розглянутих Полтавським гродським судом. Ця група злочинів проти влади була другою за чисельністю й поступалася тільки злочинам проти власності, себто крадіжкам. У цьому контексті були й злочинці з «видатними досягненнями»: Олексій Штега – змінив понад 20 місць проживання мандруючи кількома полками Гетьманщини й територією Війська Запорозького разом з дружиною й дітьми. Але й зі своїми талантами він був спійманий у шинку в Терешках¹⁹ (а до цього ще тричі ловився за переміщення без документів)²⁰, отож таким як Краснощоченко доводилося шукати долі на території своєї сотні.

Ймовірно, що пошуки заробітку на невеликій території були вмотивовані ще й специфікою поширення інформації про можливі «вакансії» (звістка про потребу робочих рук на сусідньому хуторі доходила швидше ніж із іншого полку), або ж наявністю якихось родичів, котрі б могли допомогти з влаштуванням. Можна припустити, що десь так було і з Романом, оскільки потинявшись Городиською сотнею він перебрався на хутір Задорожного, котрий знаходився в Шишацькій сотні де й одружився. До переселення на територію сотні, що, навіть, не межувала з Городиською, хлопця міг спонукати брат, котрий (за опосередкованою інформацією джерела) мешкав на хуторі Кочубея за версту від хутора Задорожного.

Ця частина біографії Романа є показовою у сенсі долі дитини-сироти в суспільстві Гетьманщини та її життєвих стратегій: хлопець-безбатченко мандрує по наймах міняючи господарів і сам заробляє собі на хліб. Досягнувши дорослого віку він одружився з такою ж наймичкою і мав усі шанси заробити на власний будинок та стати батьком кількох дітей, але його життя різко змінили такі ж сироти, як він сам.

У березні 1779 р. йшов шостий рік проживання Краснощоченка в хуторі Задорожного і четвертий рік його перебування у шлюбі. В цей час на сусідньому (за версту) хуторі померла дружина «*брата его родного умершаго Петра Краснощоченка жена, а его Романа невестка*». Її смерть зробила сиротами племінників Романа – чотирирічного хлопчика і півторарічну дівчинку. 26 березня цих дітей привезли «*к нему, Роману, какъ к дядѣ их*»²¹. Остання заувага є дуже важливою, дітей привезли до їхнього найближчого родича, імовірно, як до людини, котра мала автоматично доглянути сиріт. Така практика, вочевидь, була загальноприйнятою в Гетьманщині. Родини, котрі давали прихисток малолітнім родичам неодноразово зустрічаються в Генеральному описі Малоросії 1765–1769 рр. Наприклад, у місті Стародубі станом на 1766 р. 10 хлопчиків і 12 дів-

¹⁹ Невелике село в околицях сучасної Полтави.

²⁰ Про ці та інші подвиги полтавських злочинців див.: *Волошин Ю.* Кримінальна злочинність в Гетьманщині другої половини XVIII ст. (За матеріалами Полтавського гродського суду) // Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х т. – Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення / Відп. ред. В. Горобець. – К., 2012. – С. 287-325.

²¹ Ділова і народно-розмовна мова... – С. 356-359.

чаток жили не з батьками, а у сім'ях своїх родичів (братів, сестер, тіток, тощо)²². Як зауважила Ольга Кошелева (стосовно Російської імперії), діти, які не мали родини, знаходилися під опікою общини, або далеких родичів²³.

Коли на хутір Задорожного привезли дітей, їхнього дядька не було вдома, тож господар хутора наказав посадити сиріт під хату. А по приїзду Романа, він заборонив брати дітей до хати, мовляв вони «нечисти». Краснощоченко нагодував їх, але до хати не взяв, тож його племінники ночували під хатою. Нагадаю, що справа відбувалася в березні, тож маленькі діти вночі могли потерпати від холоду. Сироти, імовірно, сприймалися нечистими та небезпечними у зв'язку зі своєю хворобою. У тексті допиту в Шишацькому сотенному правлінні йде мова, що хлопець був хворий на «волос»²⁴, а в справі Миргородського гродського суду йдеться, що обидві дитини «имели на себе колтун»²⁵.

Звісно, що обидві ці хвороби не виключають одна-одну. Щодо волосу, то найбільш імовірно, що так називали шкірне захворювання «панарицій» – гостре гнійне запалення тканин пальців рук, чи рідше ноги котре виглядає як ранка з каламутною рідиною чи гноєм²⁶. У чотирирічного хлопчика «волос» був на обох ногах. А ковтун, або ж гострець – це запалення сальних залоз на голові, яке виникає внаслідок порушення гігієнічних умов, вошивості тощо²⁷. Ця хвороба взагалі ототожнювалася зі злими духами чи прокляттям і вважалася заразною, або ж такою, що передається. Її сприймання суспільством Гетьманщини певною мірою відображає лікарський порадник XVIII ст.: «*Колтонова хороба, которая го(ст)цємъ називає(т)ся, є(ст) не єдного ро(д)заю, бо або є(ст) дѣдична, то є(ст) з родичо(в) на потомство спадаючая, або с чаровъ, або з(ь) зарази єдєнь о(т) другого*». Причому деякі випадки ковтуна вважалися невиліковними: «*Першій родза(й) колтоно(в) неулѣчони(й), понева(ж) дѣдични(й), други(й), з чаро(в) походячий, немного може(т) битъ улѣчони(й), не безъ великои труд(д)ности би(т) може лѣчони(й), что за афекцію в люде(х) исправує колдуни*²⁸».

Невиліковність хвороби набагато раніше поставив під сумнів Гійом де Боплан: «*цю недугу вони між собою вважають невиліковною, однак я з успіхом лікував багатьох хворих тим методом яким у Франції лікують сифілітиків*²⁹». Француз також зауважив, що ця болячка передавалася тільки статевим шляхом,

²² Про ці та інші сюжети див. напр.: *Сердюк І.* Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст. // Покваснення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. Т. 1. – С. 57-86.

²³ *Кошелева О.* Люди Санкт-Петербурзького острова... – С. 174.

²⁴ Ділова й народно-розмовна мова... – С. 358.

²⁵ ЦДАУК. – Ф. 54, оп. 1, спр. 2592, арк. 1.

²⁶ Панарицій // <http://medicina.ua/diagnosdiseases/diseases/2994/4654/>

²⁷ Гостець // <http://uk.wikipedia.org/wiki/Гостець>

²⁸ Лікарські та господарські порадники XVIII ст. – К., 1984. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/porad/por04.htm>

²⁹ Найбільш імовірно, що це були препарати (мазі, настоянки) на основі ртуті. Потрібно зауважити, що офіційна європейська медицина у XVII ст. дотримувалася «унітариського» погляду на сифіліс, себто не відділяла від нього гонорею та інші менш небезпечні хвороби, тож важко говорити чи дійсно виліковувалися саме сифілітики. Про це див. докл.: *Степаненко В.І., Степаненко Р.Л.* Епізоди історическої хроніки научного изучения сифилиса. Современное состояние проблемы сифилиса и перспективные пути её решения // Український журнал дерматології, венерології, косметології. – 2005. – № 3. – С. 68-77.

але аж ніяк не через побутові речі (зокрема спільний посуд)³⁰. Важко сказати, що думали з цього приводу на Шишаччині через століття потому, але лікарський порадник наголошував саме на «заразності» хвороби. Це дуже важливо, адже, можливо, що специфіка сприймання хворих дітей уплинула не тільки на вчинок Краснощоченка, але й посприяла подальшому його толеруванню суспільством та судом. Життя хворої дитини не було настільки цінним, щоб за нього серйозно скарати дорослого чоловіка. Зрештою, не забуваймо, що тодішнє суспільство запобігало зараженням доволі жорсткими методами, так, коли у жовтні 1760 р. на Січі виникла підозра про чуму, то хворих проганяли в степ, і *«которые еще милостивы были, не снимали с нихъ платья, и еще при томъ съесные и питейные припасы имъ давали, а которые немилостивы, то с нихъ снимали платье и безъ питья и ествы выгоняли голыхъ»*³¹.

Отож наявність відразливої хвороби виявилася достатньою підставою, щоб не пускати дітей до хати. Цей факт є ще одним свідченням того, що до дитини у ранньомодерну добу ставилися без особливого пієтету, а до хворого (ще й шкірною болячкою) малюка – тим більше. Родинні почуття (якщо вони були) не завадили Краснощоченку залишити племінників під хатою, хоча він і сам на «власній шкірі» свого часу відчув, що таке доля сироти.

Таким чином діти заночували на вулиці, а наступного ранку Роман посадовив їх на воза та й поїхав у бік Шишак з тим, щоб хлопця залишити десь на лікування, а дівчинку *«кому отдать за дитину или оставитъ где нибудь на пути, не случится ли то оную взять»*³². Як бачимо, Краснощоченко вже одразу не планував піклуватися над своїми племінниками. Його прагнення віддати комусь дитину відповідає тогочасним реаліям, у соціумі Гетьманщини побутував навіть відповідний термін – *«виросток»*, яким позначали прийомних дітей, або слуг, що виростили у домі господаря³³. Такі малолітні робітники є доволі частими фігурантами того ж Генерального опису, наприклад, у Стародубі серед робітників возного Івана Сороки записана й 8-річна Фотинія *«взята с малолетства*

³⁰ Він же подав доволі «соковитий» опис симптомів та перебігу болячки: *«Хворі на цю недугу (яка зветься у Франції «колтуном») цілий рік лежать без руху, ніби паралізовані, відчуваючи великий біль у нервах. Вони нестримно кричать від цього. Коли мине рік, якоїсь ночі їм так сильно пітніє голова, що вранці все їй волосся склеєне до купи і звисає одним широким пасмом, ніби хвіст тріски; від цієї хвилини хворий почувається набагато краще, а через кілька днів одужує, будучи в кращому здоров'ї, ніж перед недугою. Лише волосся виглядає жахливо, не можна його розчесати, а коли хотів би зрізати, то рідина, що виділяється через пори на голові, за два дні спала б йому на очі і він неодмінно стратив би зір. ... Трапляється, що й діти приходять на світ уражені нею з таким самим злиплим волоссям; але це добрий знак, бо згодом волосся розклеюється і діти ніколи більше хворобою тією не хворіють»*. Зауважу, що версія Боплана істотно відрізняється не тільки від змісту Порадника, але й не проглядає з тогочасних документів, особливо це стосується річного лежання без руху. Див.: Боплан Г.Л. *де*. Опис України. – Львів, 1990. – С. 81-82.

³¹ Цит. за: Кузик Т. Про захворюваність та смертність в Запорізькій Січі (два документи із фондів ЦДАК України) // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 9: Біографічна некрополістика в контексті сучасної історичної науки. Джерела та результати досліджень. – К., 2002. – С. 215-226.

³² Ділова і народно-розмовна мова... – С. 358.

³³ *Левицький О.* Очерки народной жизни въ Малороссіи во второй половине XVII ст. // Киевская старина. – 1901. – № 2. – С. 180-216.

на пропитание»³⁴. В окремих випадках джерело повідомляє, що дитину взяли в сім'ю як вихованця «взята на воспитание», чи «взята с малолетства на пропитание».

Дітей дійсно могли взяти з меркантильних міркувань, а от їхній дядько не потребував потенційних дитячих робочих рук, оскільки сам був наймитом. Господарю хутора (Задорожному) хвора малеча теж була не потрібна. Сам Краснощоченко говорив, мовляв, хотів віддати племінницю комусь за дочку, подібний варіант теж був можливий, однак, зауважимо, що за даними Генерального опису такого великого міста як Стародуб, серед близько 4,5 тисяч мешканців нам вдалося знайти тільки один такий випадок: «*възятая въ место дочери девка Марія*». Марія була єдиною дитиною в сім'ї 35-річного міщанина Івана Цирульника та його 30-річної дружини. Враховуючи вік подружжя, можемо припустити, що власних дітей вони не мали, ймовірно через безпліддя одного з партнерів, а тому удочерили Марію. Їй на момент перепису виповнилося лише чотири роки, отже дівчинку взяли зовсім малою, можливо немовлям³⁵. Привертає увагу формулювання і сам факт запису. По-перше Іван не сказав, що Марія його дочка, а «*въ место дочери*», по-друге якщо Цирульники удочерили дитину, то вони чітко вказали це при переписі.

Прагнення віддати хлопця комусь на лікування також не було дивним, це була поширена у той час практика. Як приклад згадаю біографію полтавського колодника Івана Липенка, наведену в одній із судових справ. Підсудний розповів, що його малолітнього батько віддав на 10 років полтавському жителю Тихону Кривченку для навчання ткацькому ремеслу, звідки років через три хлопець утік та пішов до полтавського жителя шапошника Трофима Лофицького. В останнього прожив з рік та втік до села Павленки де найнявся пасти худобу й жив років чотири аж поки гріючи собакам їжу обпик собі праву ногу, а до цього ще й «*гостець приключился*». Показово, що після цього, козаки в яких хлопець наймався, привезли його в Полтаву до дружини померлого бурмістра Петра Маркевича Євдокії (Липенко був її підданим). Власниця звеліла відвести його до шпиталю полтавської Успенської церкви, де Іван побув чотири роки, доки від хворобивилікувався та повернувся в Павленки пасти худобу³⁶. Обставини даної справи можуть слугувати певним маркером ставлення до хворого на гострець юнака – його всі прагнуть здихатися – як працедавці, так і власниця. Але таке «позбавлення» мало певний алгоритм: треба було знайти місце потенційного лікування та пристроїти туди хлопця.

За таким же алгоритмом діяв і наш персонаж. У Шишаках Роман проїхав до двору місцевого козака Сидора Гришка, дружину якого люди радили як лікарку, проте та відмовилася лікувати хлопця, але порадила звернутися до іншої шишацької обивательки – Біленької. Від'їхавши від Шишак Краснощоченко застелив шматок ліжника у рові при дорозі й залишив там півторарічну племінницю, а з племінником поїхав до Біленької і залишив його там на лікування.

³⁴ ЦДІАУК. – Ф. 57, оп. 1, кн. 144, арк. 309 зв.

³⁵ Там само. – Арк. 28 зв.

³⁶ ЦДІАУК. – Ф. 94, оп. 1, спр. 2.

Коли ж він повернувся на хутір, то сказав, що залишив на лікування обох дітей, а за кілька днів молодика вже допитували у шишацькому сотенному правлінні³⁷.

Як бачимо, колишній сирота не пошкодував малолітньої дитини і весняного вечора залишив її при дорозі. Навряд чи він не припускав, що півторарічна дівчинка може до ранку померти. Учинок Романа не виглядає чимось надто шокуючим на тлі численних випадків дітозгубництва описаних Володимиром Маслійчуком³⁸. Утім, він вирізняється тим, що був скоєний чоловіком котрий зробив це не для того, щоб приховати факт блуду (як це було з більшістю жінок-дітовбивць) і не з жорстокості (як це робили чоловіки), а тому, що не хотів (або ж не міг) обтяжувати себе вихованням племінниці.

На цьому драма практично дійшла до завершення, але наприкінці коло її учасників розширилося. Зранку 28 березня повз згаданий рів проїхали козаки Чумаченки. Як пізніше засвідчив один з них у Миргородському суді, вони чули дитячий плач, але, щоб подивитися хто там плаче вони не зупинялися. Вони зробили це тільки пропрацювавши півдня на своїй ниві, коли поверталися додому, тоді вони й побачили у рівчаку дівчинку, котра була вже мертвою. Брати якраз і заявили про жахливу «знахідку», з чого й почалося розслідування справи. На жаль, аналізовані нами джерела скупі розповідають про її фінал. Краснощоченка до рішення суду посадили до колоди разом із одним з Чумаченків (останнього за те, що той чув плач, але нічого не зробив, щоб допомогти), утім, обидва вони відбулися єпитимією³⁹.

Такий фінал, а тим паче перебіг самої справи, вкотре переконують у тому, що дитина в ранньомодерну добу не була абсолютною цінністю. Всі фігуранти справи прагнули здихатися сиріт і не мати ніякого клопоту, а дитячий плач не здивував кількох дорослих чоловіків – робота у полі виявилася для них важливішою, аніж немовля. У випадку з Краснощоченком, родинні почуття не поширилися на племінників-сиріт, доля котрих нагадувала його власну, за тим винятком, що Роман у дитинстві, вочевидь, був здоровим і зміг віднайти можливості себе прогодувати. Характер джерела практично не дозволяє почути мову самого Краснощоченка та Чумаченків, це за них робить писар. Він наполегливо акцентує увагу читача на хворобі дітей, пошуках місця для лікування, але при цьому надзвичайно скупі описує обставини, котрі власне привели до смерті дитини. Вочевидь, страшно для тогочасного суспільства захворювання було підставою для толерування учинку Романа, котрий з одного боку був «неправильним», а з іншого – позбавляв те ж суспільство клопотів та небезпеки.

³⁷ Ділова і народно-розмовна мова... – С. 358.

³⁸ *Маслійчук В.* Дітозгубництво на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. – Харків, 2008.

³⁹ ЦДІАУК. – Ф. 54, оп. 1, спр. 2592.

РЕЗЮМЕ

Igor Serdyuk

СТАВЛЕННЯ ДО ХВОРИХ ДІТЕЙ І СИРИТ В СУСПІЛЬСТВІ ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII ст. (НА ПРИКЛАДІ ДОЛІ РОМАНА КРАСНОЩОЧЕНКА ТА ЙОГО ПЛЕМІННИКІВ)

У статті досліджуються особливості ставлення до дітей у суспільстві Гетьманщини XVIII ст. Доля сиріт розглядається через призму казусних випадків, однак вони є показовими і в сенсі тлумачення тогочасних повсякденних практик.

Ключові слова: Гетьманщина, дитинство, сирота, убивство, хвороба.

Igor Serdyuk

ОТНОШЕНИЕ К БОЛЬНЫМ ДЕТЯМ И СИРОТАМ В ОБЩЕСТВЕ ГЕТМАНЩИНЫ XVIII в. (НА ПРИМЕРЕ СУДЬБЫ РОМАНА КРАСНОЩОЧЕНКА И ЕГО ПЛЕМЯННИКОВ)

В статье исследуются особенности отношения к детям в обществе Гетманщины XVIII в. Судьба сирот рассматривается в фокусе казусных случаев, которые являются показательными и в отношении толкования повседневных практик.

Ключевые слова: Гетманщина, детство, сирота, убийство, болезнь.

Igor Serdyuk

ATTITUDE TO SICK CHILDREN AND ORPHANS IN THE SOCIETY GETMANSCHINA XVIII CENTURY (FOR EXAMPLE, THE FATE OF ROMAN KRASNOSCHOCHENKA AND HIS NEPHEWS)

The article examines the particular attitudes towards children in society Getmanschina XVIII century. Fate considered orphans in focus kazusnih cases that yavlyayutsya indicative and on the interpretation of everyday practices.

Keywords: Getmanschina, childhood, an orphan, murder, disease.